
ԵՐԳԻԾԱՆՔ ԵՎ ԾԻԾԱՂ. ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ

ՍԵՐԳԵՅ ԱՂԱԶԱՆՅԱՆ

Դեռևս անտիկ ժամանակներից ծիծաղի ու երգիծանքի դրսևորումները չեն վրիպել հասարակագիտության և արվեստագիտության ուշադրությունից¹: Ընդ որում, նկատի է առնվել ուսումնասիրության ասպեկտների հնարավոր բազմազանությունը՝ գեղագիտական (երգիծանքը որպես գեղագիտական հասկացություն, երգիծանքի տեսակները), հասարակագիտական (ծիծաղի վարքաբարոյական իմաստն ու նշանակությունը), կենսաբանական (ծիծաղը որպես միայն մարդուն բնորոշ կարողություն): Գրականագիտությունը ևս հսկայական նյութ է կուտակել թե՛ առանձին գրողների ստեղծագործությունների, թե՛ տեսական հարցադրումների ուսումնասիրությամբ: Երգիծանքին և ծիծաղին վերաբերող ամեն ինչը, կարծես թե, հասկանալի ու պարզ է մեր անզամ սուբյեկտիվ-առօրյա փորձի մակարդակում: Բայց իրականում այդպես չէ:

Մարդը և իրեն շրջապատող աշխարհը չափազանց բազմազան են: Նույնքան բազմազան է դրանց մարդկային ընկալումը, իմաստավորումն ու գնահատականը: Երգիծանքը և ծիծաղը դրա ձևերից են: Մակայն եթե բազմազանությունն օրինաչափ ու խրախուսելի է կյանքում և արվեստում, ապա նույն այդ կյանքի ու արվեստի օրինաչափությունները բացահայտելուն նպատակաուղղված գիտության համար խրախուսելին հասկացությունների նույնական ըմբռնումն է: Ցավոք, երգիծանքի և երգիծական ստեղծագործությունների վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ հաճախ այդպես չէ: Առաջին իսկ հայացքից նկատելի են հասկացությունների տարբերություններ, տերմինների գործածության անհետևողականություն: Ամեննին նպատակ չունենալով հաստատ հաստ անդրադառնալու նշված խնդիրներին (մանավանդ որ այդ անդրադարձը չի էլ կարող վերջնական ճշգրտումների և հստակեցումների հավակնություն ունենալ)՝ ցանկանում ենք միայն որոշ նկատառումներ հայտնել երգիծանքի և հարակից հարցերի վերաբերյալ²:

Նախ, պետք է նկատի ունենալ, որ ողջ մշակութային դաշտը զուտ մարդկային գործունեության ոլորտ է: Դա ոչ բնական, պայմանական մի միջավայր է, որը մարդը կայացրել է ըստ իր պահանջմունքների, կարողությունների և նկարագրի: Այդտեղ ամեն ինչ գոյության իրավունք է ստանում այնքանով, որքանով կարող է իմաստավորվել կոնկրետ իրավիճակում մարդու որոշակի շահին համապատասխանությամբ: Այդ գործընթացն

---

¹ Արիստոտել. Պոետիկա, Երևան, 1955:

² Երգիծանքի և ծիծաղի վերաբերյալ բազմաթիվ տեսությունների ու տեսակետների համադրման, վերլուծության համեմատաբար ընդարձակ փորձ եղել է (տե՛ս Բ. Դեմիդով. О комическом. М., 1974): Որքան հայտնի է, մեզանում նման փորձ չի արվել:

իրականացվում է դարձյալ հասարակական կոնկրետ հանգամանքներով ձևավորվող գնահատման միջոցների օգնությամբ: Դրանցից մեկն էլ երգիծանքն է (կոմիզմ): Այն միայն մարդկային հասարակությանը բնորոշ իրողությունն է: Այդ պատճառով էլ երգիծանքը հասարակական հարափոփոխ հանգամանքներում միշտ պատմականորեն կոնկրետ է, պայմանավորված ժամանակի կենսական հանգամանքներով: Հետևաբար, հասարակական հանգամանքների փոփոխությունը կարող է փոխել ինչպես երգիծելիի, այնպես էլ երգիծանքի՝ որպես գեղագիտական հասկացության, ընկալումը: Բոլոր դեպքերում երկուսն էլ երբեք չեն կարող լինել պատմական ու սոցիալական բովանդակությունից զուրկ:

Երգիծանքի՝ միայն մարդկային հասարակությանը բնորոշ մշակութային իրողություն լինելով էլ պայմանավորված է նրա մյուս էական առանձնահատկությունը՝ սուբյեկտիվությունը: Սուբյեկտիվության հանգամանքն ավելի է կարևորվում, երբ հաշվի ենք առնում, որ երգիծանքը միշտ դրսևորվում է որպես կենսական իրողությունների անհատական ընկալում և իմաստավորում: Այսինքն՝ անհատական կամ հասարակական փաստի ընտրությունն ու իմաստավորումը որպես երգիծելի (երգիծական, կոմիկական) տեղի է ունենում ըստ երգիծողի սուբյեկտիվ ընկալումների: Երգիծանքը կոնկրետ իրողության անհատական ընկալման, իմաստավորման և մատուցման կերպ է: Հենց այդ պատճառով էլ այն կարող է տարբեր չափերի հասարակական նշանակություն կամ համոզություն ունենալ: Երգիծանքից անբաժան սուբյեկտիվությունը նկատի ունենալով է Դ. Նիկոլանը գրում. «Եթե էպոսում կամ դրամայում հեղինակը ձգտում է արտացոլման առավելագույն «օբյեկտիվության», ապա սատիրայում ակնհայտորեն տեսանելի է նրա սուբյեկտիվությունը: Գրող-երգիծաբանը չի էլ մտածում իր զգացումները թաքցնելու մասին: Ընդհակառակը, նա անմիջապես և միանգամայն պարզ արտահայտում է գաղափարական-զգացմունքային մերժողական գնահատական արտացոլվող տիպի նկատմամբ»³:

Բացարձակ երգիծելի ոչինչ չկա: Փաստը, երևույթը երգիծելի է միայն այնքանով, որքանով այն ներկայացնողը կկարողանա իմաստավորել այդպես: Իր այս հարաբերականությամբ երգիծանքը միաժամանակ նաև կոնկրետ է տեղով, ժամանակով և հանգամանքներով պայմանավորված: Բնության և հասարակության մեջ ինքնին երգիծական կամ երգիծելի գոյություն չունի: Այն ոչ թե որևէ իրողության հատկանիշն է, այլ մեր գնահատականը, վերաբերմունքը, որը բխում է երգիծելիի վերաբերյալ մեր պատկերացումներից: Այստեղ է տարբերությունը երգիծանքի ու երգիծելիի և ծիծաղի ու ծիծաղելիի միջև: Դա էական տարբերություն է, որը հաճախ հաշվի չի առնվում: Թեև երգիծանքը հաճախ (բայց ոչ միշտ) հանգեցնում է ծիծաղի, բայց ծիծաղի ամեն դեպք չէ, որ երգիծանքի հետևանք է: Երգիծանքը մարդկային արժևորման, գնահատման ձև է: Նույն իրողությունը կարող է տարբեր, անգամ հակառակ իմաստավորումներով ներկայացվել: Դրա համար էլ հնարավոր են լինում մարդկային գնահատականների նույնիսկ անհնարին թվացող համադրումներ, ինչպես, ասենք,

³ Д. Н и к о л а е в. Смех—оружие сатиры. М., 1962, с. 38.

կենսական նույն իրադրության համաժամանակյա իմաստավորումը որպես ողբերգական և երգիծական: Հետևաբար, այն դասական սահմանումը, թե երգիծելի են մարդկային անհատական թերություններն ու հասարակական արատները, կարծում ենք, բավական զուսպ, զգուշավոր է երգիծանքի պոտենցիալ կարողությունների համեմատ: Երգիծանքն ընկալման ու գնահատման սուբյեկտիվ-անհատական ակտ է: Ուրեմն և՛ տեսականորեն, և՛ գործնականում երգիծելի է (կարող է երգիծվել) ցանկացած բան: Որքան որ հարաբերական ու պայմանական են անհատական և հասարակական արժեքների ընկալումները, նույնքան էլ պայմանական ու հարաբերական են և՛ անհատականին, և՛ հասարակականին վերաբերողի մեջ երգիծելիի համար թույլատրելին: Ահա թե ինչու երբեք չի կարելի բացառել երգիծականացման և դրա ընկալման անհամաձայնությունները. մեկին հոգու և մտքի խայտառակություն կարող է թվալ մյուսի համար նույն բանի երգիծելի լինելը: Ու դրանում չկա ոչինչ տարօրինակ: Ճշտել այն, թե տվյալ գրողն ինչն է համարում երգիծելի կամ ինչն է երգիծում, նշանակում է ճշտել նրա ազատությունների (աշխարհայացքային, բարոյահոգեբանական) սահմանը: Միայն թե այստեղ կա էական մի նրբություն, որը չպետք է անտեսել: Թեև ասված է ծիծաղելիի և ծիծաղի վերաբերյալ, բայց Վ. Պրոպր ճշմարտացիորեն նկատել է, որ երգիծանք գործադրողը դիմում է լուրջ ռիսկի. եթե նրա երգիծանքը չհամոզի, ապա անպայման կշրջվի իր դեմ⁴: Նույն ճշմարտությունն ավելի խիստ ու միանշանակ ձևակերպել է Յու. Բորնը՝ կարևորելով հատկապես այն, թե ինչն է երգիծվում, ինչպես և ինչ դիրքորոշումով⁵: Երգիծանքի համոզությունն իր կաշտությունն մեջ է և ոչ թե իրողության երգիծելի լինել-չլինելու կանխորոշվածության: Չի կարելի երգիծանքը լղոզել կենսանյութի վրա. այդ դեպքում այն վատ ծեփագործի սվաղի պես կճաքճքի ու կթափվի:

Ընդհանրապես գեղարվեստական պատկերի պայմանականության մթնոլորտն ավելի է բարդանում՝ իրականության արտացոլման գործում երգիծանքին ու ծիծաղին թույլատրված սուբյեկտիվության պատճառով: Վերջինս կարող է չափավոր կամ չափազանց, համոզիչ կամ անհամոզիչ լինել: Սակայն արտացոլողի սուբյեկտիվ լինելու իրավունքը վիճարկելի չէ, պաշտպանված է գեղարվեստի պայմանականության հանրորեն ընդունվածությամբ:

Երգիծանքին բնորոշ առանձնահատկություններից են նաև հանկարծակիությունը և չափազանցումը: Ծիծաղ առաջացնելու երգիծանքի ուժը զգալիորեն պայմանավորված է նրանով, թե որքան հանկարծակի ու անսպասելի գյուտ կլինի⁶:

Ինչ վերաբերում է չափազանցմանը, ապա այստեղ Վ. Պրոպրի տեսակետը վիճելի է: Ըստ նրա՝ ամեն չափազանցում չէ, որ կարող է երգիծական լինել: Այսինքն՝ մարդուն և հասարակությանը բնորոշ անընդունելի, մերժելի հատկանիշներ կան, որոնք երգիծելի չեն, չեն կարող երգիծանքի նյութ լինել: Դրանք արատներն են, որոնք չափազանցվել - ընդգծվելով կառաջացնեն

⁴ В. П р о п п. Проблемы комизма и смеха. М., 1976, с. 17.

⁵ Ю. Б о р е в. Комическое. М., 1970, с. 28, 114.

⁶ В. П р о п п. Նշվ. աշխ., էջ 146:

հակակրանք: Չափազանցմամբ կործանարար կրքերի աստիճանի հասցված արատները, նշում է գրականագետը, ոչ թե կոմեդիայի, այլ տրագեդիայի նյութ են: Իսկ երգիծական կարող են լինել այն չափազանցումները, որոնք վերաբերում են միայն մարդկային թերություններին⁷: Նա միաժամանակ ավելացնում է, որ երգիծանքում չափազանցման, մարդկային բացասական հատկանիշների ընդգծման չափավորության պահպանումը դժվար կամ պայմանական խնդիր է, որովհետև անհնար է որոշակիորեն տարանջատել թերությունն արատից:

Չափազանցման մեջ չափավորության անհրաժեշտության իր միտքը Վ. Պրոպր բխեցնում է Արիստոտելի «Պոետիկայից»՝ առանց կոնկրետ էջ հղելու: Իսկապես, հույն անտիկ գիտնականի հանրահայտ աշխատության հինգերորդ գլուխն սկսվում է հետևյալ դատողություններով. «Կոմեդիան, ինչպես ասացինք, վատերի վերարտադրությունն է, սակայն ոչ նրանց ամբողջ արատավորության, այլ լուրջ ծաղրականի, քանի որ ծաղրականը վատի մի մասն է կազմում: Ծիծաղելի կարող է լինել սխալը կամ որևէ արատ, որը ոչ մեկին վնաս չի պատճառում, ծիծաղելի դեմքը տգեղ է և տձև, որը սակայն ցավ չի պատճառում»⁸:

Դժվար չէ նկատել, որ Արիստոտելի առաջին դատողությունը վերաբերում է կոմեդիայի ժանրին, իսկ երկրորդը՝ ծիծաղին: Մինչդեռ Վ. Պրոպր խնդիրը քննում է երգիծանքի և ծիծաղի հարցադրումներով: Հետևաբար, պետք էր նկատի ունենալ, որ վերջիններս միայն կոմեդիայի ժանրում չէ, որ դրսևորվում են: Բացի այդ, իհարկե, ճիշտ է Արիստոտելի բացատրությունը ծիծաղելիի վերաբերյալ, որը, սակայն, չի կարող կիրառվել նաև իբրև երգիծանքի բացատրություն: Երգիծանքի և ծիծաղի ըմբռնումն ու գործնական դեպքերը միշտ չէ, որ համընկնում են: Եթե հումորի մակարդակում երգիծանքի ծիծաղահարույց լինելը վեճի նյութ լինել չի կարող, ապա նույնը չի կարելի պնդել սատիրայի և մանավանդ, սարկազմի դեպքում: Հետևաբար, Վ. Պրոպրի դատողությունները, որոնք վերաբերում են երգիծանքին, ճիշտ են ծիծաղի ու ծիծաղելիի դեպքում: Այսինքն՝ գործ ունենք շատ տարածված այն իրողության հետ, երբ նույնիսկ մասնագիտական գրականության մեջ երգիծանք և ծիծաղ տերմինները գործածվում են մեկը մյուսի տեղում՝ առանց տարբերակման:

Թերևս տեղին է մի անգամ ևս նշելը, որ չափազանցվելով՝ երգիծանքի նյութ կարող են դառնալ մարդու և հասարակության թե՛ թերությունները, թե՛ արատները: Սակայն դա էլ չի նշանակում, թե ընդհանրապես իմաստից գուրկ է երգիծանքի դեպքում չափազանցման թույլատրելի սահմանների մասին խոսելը: Ա. Բերգսոնն, օրինակ, այդ առիթով առաջադրում է հետևյալ կողմնորոշիչը: Չափազանցումը որպեսզի լինի երգիծական, պետք է լինի ոչ թե նպատակ, այլ միայն հասարակ միջոց, այսինքն՝ չափի ինքնանպատակ լինի⁹: Երգիծելիի նույնիսկ ծայրահեղ չափազանցվածության դեպքում երգիծանքը պետք է համոզիչ լինի և՛ գեղարվեստորեն, և՛ գաղափարական նպատակադրմամբ: Ելակետը միշտ պետք է լինեն մարդկայնորեն

⁷ Նույն տեղում, էջ 67, 108–109:

⁸ Արիստոտելի նշվ. աշխ., էջ 152:

⁹ А. Бергсон. Смех. М., 1992, с. 24.

բարձր արժեքները: Մանրախնդրությամբ, դիտավորությամբ կամ շահադիտությամբ առաջնորդվելը կարող է հանգեցնել ծաղր ու ծանակման, ցինիզմի, որոնք ոչինչ ընդհանուր չունեն երգիծանք գեղագիտական կատեգորիայի ըմբռնման հետ:

Թվարկված և չթվարկված առանձնահատկություններով երգիծանքը, ի վերջո, հանդուրժող (հումոր) կամ սկզբունքորեն մերժող (սատիրա, սարկազմ) քննադատության ձև է¹⁰:

Գեղարվեստական արտացոլման այս և այլ պայմանականությունների «թույլատրվածությունը», սակայն, երգիծանքին չի ազատում արվեստին ներկայացվող ամենաէական պահանջից՝ կենսականորեն ճշմարտացի և համոզիչ լինելու պարտավորությունից: Ընդհակառակը, երգիծանքին բնորոշ առանձնահատկություններն ավելի են բարդացնում գրողի վիճակը («երգիծաբանը պետք է «մազե կամուրջներ» անցնի»¹¹): Թերևս, սխալված չենք լինի, եթե այս ամենը նկատի ունենալով՝ պնդենք, որ երգիծանքը ստեղծագործողի համար ամենավտանգավոր և ամենաբարդ ոճն է: Հենց այդ դժվարություններն ու պատասխանատվությունը նկատի ունենալով է, որ Յու. Բորևը երգիծաբանին համեմատել է հասարակական օրգանիզմն առանց ցավազրկման վիրահատող բժշկի, իսկ երգիծանքը՝ հատու նշտարի հետ, որը պետք է օգտագործել առանձնակի հմտությամբ¹²:

Թե՛ տեսական, թե՛ գործնական առումներով երգիծանքին առնչվող հետաքրքիր հարցերից մեկն էլ երգիծականի և ողբերգականի փոխհարաբերությունն է: Ե. Օզմիտելն այդ առնչությունը տեսնում է երգիծանքի սոցիալական պայմանավորվածության և պատմականորեն փոփոխականության առանձնահատկության մեջ, հատկապես դասակարգային պայքարի ժամանակներում¹³: Բայց, կարծում ենք, երգիծականի և ողբերգականի փոխհարաբերության հարցը դիտարկելի է կենսական շատ ավելի հարուստ ու բազմազան իրավիճակների համար, քան միայն դասակարգային պայքարի ժամանակահատվածներն են:

Գեղագիտությունը վաղուց ճշտել է և՛ երգիծանքի, և՛ ողբերգության մարդկային ընկալման, թեև հարաբերական, բայց ընդունելի սահմանները: Դրանք աշխարհին ուղղված էականորեն տարբեր հայացքներ են: Սակայն կա մի տեղ, ուր նրանք, ողջ տարբերությամբ հանդերձ, կարող են իրենց մերժման ոգով համընկնել: Դա այն դեպքն է, երբ երգիծանքն էլ կենտրոնանում է հասարակության կամ հասարակականորեն նշանակալի մարդկային արատների ընդգծման ու մերկացման վրա: Եթե սա նկատի ունենանք, ապա ականհայտ կդառնա, որ, ըստ արտացոլվող կենսական նյութի, երգիծանքը և ողբերգությունը համադրելի են: Այլ կերպ ասած՝ հասարակության և հասարակական նշանակության մարդկային նույն արատները կարող են դառնալ ինչպես երգիծանքի, այնպես էլ ողբերգության նյութ: Երկու

¹⁰ Երգիծանքի քննադատական ոգին խորհրդային գրականագիտության մեջ երբեմն վերախնամատարվել է՝ նրան հատկապես մարտնչող դասակարգային-քաղաքական բովանդակություն հաղորդվելով (տե՛ս Ա. Մ ա կ ա բ յ ա ն. Երգիծական ստեղծագործություն, Երևան, 1957):

¹¹ Ա. Ա ղ ա բ ա բ յ ա ն. Եդիշե Չարենց, գիրք առաջին, Երևան, 1973, էջ 413:

¹² Ю. Б о р е в. Լշվ. աշխ., էջ 194:

¹³ Е. О з м и т е л ь. О сатире и юморе. Л., 1973, с. 9–10.

դեպքում էլ ստեղծագործողի նպատակը նույնն է՝ մերժումը: Միայն թե դրա գեղարվեստական մարմնավորման կերպն է այլ: Ողբերգական, թե կատակերգական լինելը նյութի «բնական հասկությունը չէ»¹⁴: Ուրեմն չկա բացարձակ երգիծական կամ ողբերգական, կա կենսական իրավիճակ, որը գրողի համապատասխան օժտվածության առկայությամբ կարող է իմաստավորվել որպես երգիծանք կամ ողբերգություն: Ողջ խնդիրն արտացոլող անհատի աշխարհընկալումն է, փաստն իմաստավորելու ելակետը, կենսորոշումը, վերաբերմունքն իրենից դուրս գոյություն ունեցող աշխարհին: Այստեղ էական տարբերությունն ակնհայտ է: Երգիծողը (եթե անգամ ինքն իրեն է երգիծում) ավելի բարձր, հեռու է կանգնած մարդու, կյանքի, աշխարհի կարգ ու դրվածքի արատներից¹⁵: Դրանում փիլիսոփայականի նման ինչ-որ կեցվածք կա. նա արատավոր մարդուն ու աշխարհն ընդունում է այնպես, ինչպես որ կա. նրա համար արատը մարդու, աշխարհի թեև մերժելի, բայց բնական բաղկացուցիչն է: Ողբերգակի համար մարդը, կյանքն ու աշխարհը շատ լուրջ բաներ են, որ երգիծվեն: Իր իդեալից յուրաքանչյուր շեղում չափազանց լուրջ առիթ է տառապանքի համար: Դրանից էլ կենսական իրադրության ողբերգականորեն իմաստավորումն ուղեկցվում է հուզական գերհագեցվածությամբ: Երգիծարանի կեցվածքում ելակետայինը ոչ այնքան սիրտն է, որքան միտքը: Ընդ որում, այդ մոտեցումը պարտադիր պայմանականություն է ոչ միայն ստեղծագործողի, այլ նաև երգիծանքն սպառողի համար: Չէ՞ որ երգիծանքը լիակատար ներգործության համար պահանջում է արտի կարճաժամկետ անզգայացում¹⁶:

Եթե շարունակենք թվարկել կենսանյութն իմաստավորելու ողբերգական և երգիծական մոտեցումների տարբերությունները, ապա պետք է նկատի ունենանք նաև հետևյալը: Առաջին դեպքն ահագանգ է. փաստն արձանագրվում է իբրև մարդու և հասարակության կողմից չհաղթահարված: Երկրորդ դեպքում երգիծողը գոնե իրեն դրանից վեր է դասում, այն իր մեջ հաղթահարված է զգում: Առաջին դեպքում ակնհայտ է զոհը, պարտությունը, իսկ հաղթանակը միայն բարոյական ու խաբկալի մխիթարանքի ձև կարող է ունենալ: Երկրորդ դեպքում ամեն ինչ սկսվում է արդեն իսկ կայացած հաղթանակի հոգեվիճակից: Երգիծողը հաղթանակած աշխարհայացքի, մարդու խորհրդանիշ է:

Եթե փորձենք ընդհանրացնել ողջ ասվածը, ապա կարող ենք վստահաբար պնդել հետևյալը. գոնե տեսական մակարդակում չի բացառվում այն, որ մեկի համար ողբերգականը մի ուրիշի համար ըստ տեղի, ժամանակի ու հանգամանքների կարող է լինել երգիծելի:

Հայտնի իրողություն է, որ և՛ առօրյայում, և՛ արվեստում, երբ համընկնում են երգիծողի ու ներկա գտնվողի (ընթերցող, լսող, ականատես) գեղագիտական ըմբռնումները, հաճախ ծնվում է ծիծաղը: Այն համըմբռնման, համակարծրության և համազգացման արտահայտություն ու անթաքույց

¹⁴ Յ ռ լ. Բ ռ ի և. Գեղագիտություն, Երևան, 1982, էջ 103:

¹⁵ М. Б а х т и н. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1990, с. 17.

¹⁶ А. Б е р г с о н. Նշվ. աշխ., էջ 12:

դրսևորում է: Թերևս սա է պատճառը, որ երգիծանքին նվիրված գրականության մեջ հաճախ անհետևողականություն է դրսևորվում ու «երգիծանք» բառի տեղում գործածվում «ծիծաղ» բառը: Մինչդեռ դրանց միջև էական տարբերություններ կան: Միշտ չէ, որ ծիծաղը երգիծանքի արդյունք է. նաև երգիծանքի ամեն դրսևորում չէ, որ ծիծաղ է հարուցում: Երկրորդ դեպքի համար կարելի է նկատի ունենալ թեկուզև այն, որ երգիծանքն իր դրսևորման ամենաանգիջում՝ սարկազմի մակարդակում առավելապես զայրույթ ու արգահատանք է հրահրում, քան ծիծաղ: Իսկ առաջին դեպքը կարելի է մի քիչ ավելի մանրամասն դիտարկել:

Ծիծաղը որոշակի էմոցիա արտահայտող միայն մարդկային վարքի ձև է: Երգիծանքի (երգիծականի) և ծիծաղի (ծիծաղելիի) փոխհարաբերության հարցի քննարկումներում հաճախ ծիծաղը և ծիծաղելին արժևորվում է միայն որպես երգիծանքի (երգիծելիի) ածանցյալ: Այդպես ակամա բացատրվում է (մարդու տեսանկյունով) բնության մեջ, կենդանիների վարքում, մարմնի ձևի, դիմագծերի մեջ ծիծաղելիի հնարավոր լինելը: Իբր այս դեպքում դրանք ծիծաղելի են միայն այնքանով, որքանով հիշեցնում են մարդուն բնորոշ հատկանիշներ: Վ. Պրոպր համոզված պնդում է, որ ծիծաղելի կարող է լինել միայն մարդը կամ այն, ինչը մարդուն է հիշեցնում¹⁷: Կ. Շոխինը ճիշտ է նկատում, որ «բնությունը գուրկ է հումորի զգացումից», սակայն շարունակության մեջ հաստատում է նույն միտքը. կենդանիների արած շատ բաներ ծիծաղելի են այն պատճառով, որ հիշեցնում են մարդկանց արարքները¹⁸: Համանման կարծիք է արտահայտում նաև Ա. Բերգսոնը հայտնի աշխատության մեջ¹⁹: Կենդանիների արարքները, վարքը, կեցվածքը և այլն կարող են դառնալ մարդուն բնորոշի խորհրդանիշ կամ հիշեցում: Դա երգիծանքի տիրույթն է. այսինքն՝ մենք այս դեպքում մարդուն և մարդկային հասարակությանը բոլորովին չառնչվող ինչ-ինչ բաներ իմաստավորում, կամ որ ավելի ճիշտ է՝ վերաիմաստավորում ենք ըստ մարդկային ընկալումների:

Բայց դրանից ելնելով՝ չի կարելի բացառել բնության մեջ մարդու համար ծիծաղահարույցի գոյությունն առանց վերաիմաստավորումների, այնպես, ինչպես որ կան: Ծիծաղը մարդու ֆիզիոլոգիայով պայմանավորված հատկանիշ է՝ հաճախ երգիծանքից դուրս ու անկախ: Կենսական հազվադեպ իրավիճակներից և ոչ ստանդարտ վարքի դրսևորումներից չէ մարդու հիացումի, գոհության, հաղթական ծիծաղը: Ինչ վերաբերում է կենդանիների հարուցած ծիծաղին, ապա, կարծում ենք, ավելի ճիշտ է հետևյալ մոտեցումը: Կենդանիները ինքնին ծիծաղելի չեն: Նրանց վարքը, արտաքինը, շարժումները ծիծաղելի է ըստ մարդու ընկալման, բայց ոչ միշտ հենց այն դեպքերում, երբ մեզ մարդկային հատկանիշներ են հիշեցնում: Օրինակ, կատվի ձագերի չարաճճի խաղը, հորթի կամակոր տրտինգ տալը և այլն հազիվ թե ծիծաղելի են այն պատճառով, որ մարդկային վարք են հիշեցնում: Դեռ ավելին. իրականում ավելի համոզիչ է հակառակը: Հաճախ մարդու

¹⁷ В. П р о п п. Նշվ. աշխ., էջ 23–26:

¹⁸ К. Ш о х и н. О трагическом герое и комическом персонаже. М., 1961, с. 35.

¹⁹ А. Б е р г с о н. Նշվ. աշխ., էջ 11:

վարքը, բնավորությունն ենք ճանաչում, բնութագրում կենդանիների հետ համեմատության միջոցով (արջի քայվածք, կապիկի նման ծամածոկվել և այլն): Այսինքն՝ մարդու մեջ ենք տեսնում կենդանուն բնորոշը և ոչ թե հակառակը:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ ծիծաղը և ծիծաղելին չի կարելի պայմանավորել միայն երգիծանքով: Միաժամանակ չպետք է անտեսել նաև այն էական տարբերությունը, որ ակնհայտորեն առկա է երգիծանքի և այլ առիթների հարուցած ծիծաղի միջև: Երգիծանքի ծիծաղը անպայմանորեն այլ որակ է, որովհետև այն իմաստավորվում է գեղագիտական, այսինքն՝ հասարակական, բարոյահոգեբանական բովանդակությամբ: Այստեղ է, որ դրսևորվում է երգիծող-ծիծաղողի արտոնյալ վիճակը երգիծվող-ծիծաղի առիթ դարձողի համեմատ: Այս ծիծաղը բոլոր տեսակի պայմանականություններից դուրս մարդու մտքի, հոգու և զգացմունքների ազատության վիճակն է: Հաճախ այն միակ միջոցն է, որով կարելի է թեթևությամբ ժխտել կյանքի ու աշխարհի լուրջ մոայլությունը²⁰: Ռացիոնալ քննադատությունը, ժխտելով ինչ-որ բան, դրա փոխարեն ուղղակի կամ անուղղակի առաջադրում է մի այլ բան: Ծիծաղի քննադատությունը, ծիծաղով ժխտումը առաջին հերթին զգացմունքային ակտ է, որը կարող է լինել նույնիսկ անարխիկ, թագ ու պսակից, ծիսական-պաշտամունքային անձեռնմխելիությունից զրկող: Հենց դրանով էլ այն ծիծաղի օբյեկտին զրկում է պաշտպանվելու հնարավորությունից: Դրա ինքնօրինակ տարբերակներից մեկն էլ ժողովրդական-տոնականն է (կառնավալային), որի յուրօրինակությունը մանավանդ անհատ երգիծաբանի հրահրած ծիծաղի հետ համեմատությամբ դիտարկել է Մ. Բախտինը²¹:

Ընդհանրապես ծիծաղին չափազանց կարևոր հասարակական նշանակություն է տրվել բոլոր ժամանակներում: Այն իր դրսևորման ձևով, տեղով ու հանգամանքներով միշտ էլ իմաստավորվել է նաև որպես էթիկայի կարևոր բաղկացուցիչ: Ծիծաղը շրջապատող աշխարհի հետ հարաբերության մեջ մարդու ներքին ազատության անկաշկանդ դրսևորումն է, որի պատճառով չէր կարող դուրս մնալ սերունդների, սեռերի, մարդկանց հիերարխիկ առնչությունների տեսադաշտից: Պատմական փորձը ցույց է տալիս, որ այն միշտ զսպվել է գրված և չգրված վարքականոններով կամ էլ թույլատրվել միայն վերահսկելիության շրջանակներում:

КОМИЗМ И СМЕХ. СООБРАЖЕНИЯ

СЕРГЕЙ АГАДЖАНИЯН

Р е з ю м е

В специальной литературе, относящейся к отдельным произведениям и теоретической постановке вопроса, широко распространено использование терминов “комизм” и

²⁰ Յ ը Ն Բ ը Ն Ի. Նշվ. աշխ., էջ 117:

²¹ Մ. Բ ա խ տ ի ն. Նշվ. աշխ., էջ 17:

“смех” друг вместо друга. Такая непоследовательность приводит к нежелательному уравниванию этих понятий, при котором теряются различия между ними. Между тем, необходимо учитывать следующее: не всегда смех является следствием комизма, и не всякое проявление комизма (сарказм, сатира) может вызвать смех. Смех, вызванный комизмом, обязательно должен быть наполнен общественным содержанием. В природе и в обществе существуют реалии, способные вызывать смех, которые, однако, могут быть лишены комического смысла. Смех, являющийся следствием комизма, – лишь частное проявление всевозможных его форм.

THE COMIC AND LAUGHTER. CONSIDERATIONS

SERGEY AGHAJANYAN

S u m m a r y

As to separate studies and theory it's widespread in professional literature to use terms “the comic” and “laughter” one instead another. Such inconsistency leads to undesirable equalization of these two concepts in which the difference between them is lost. Meanwhile, the following thing must be taken into account: laughter is not always the consequence of the comic, and not all the manifestations of the comic (sarcasm, satire) can bring laughter. Laughter brought by the comic must have social content. There exist also amusing facts in the nature and society which anyhow can lack the comical meaning. Laughter as the consequence of the comic is just the partial manifestation of numerous possible cases of laughter.